

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ νομίζω υπερβολικά αισιόδοξο αν υποστηρίξουμε ότι η έρευνα και οι μελέτες γύρω από την ελληνική εκδοτική παραγωγή, με άλλα λόγια γύρω από την ιστορία του ελληνικού βιβλίου, πραγματοποιούνται τα τελευταία χρόνια με μεγαλύτερη συχνότητα και περισσότερη επιμονή. Με αυξημένη επίσης τη συνείδηση της σημασίας και της χρησιμότητάς τους. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, εφόσον οι ζητήσεις των ερευνητών σε τούτο τον τομέα των νεοελληνικών σπουδών είναι πιο συγκεκριμένες από άλλοτε, πιο απαιτητικές και οι επιδιωκόμενοι στόχοι πιο σύνθετοι. Τώρα, και τα πλαίσια των σχετικών ζητήσεων έχουν διευρυνθεί και η θεματογραφία εμπλουτίζεται προς πολλές και διαφορετικές κατευθύνσεις.

Διότι σήμερα γνωρίζουμε επακριβώς τη σημασία που έχει για την αρτιότερη γνώση μιας εποχής η μελέτη όλων των δεδομένων όσα σχετίζονται με τη βιβλιοπαράγωγή. Η έρευνα π.χ. που έχει αναληφθεί γύρω από το σύστημα των συνδρομών που χρησιμοποιήθηκε για τη χρηματοδότηση της έκδοσης από τα μέσα του 18ου αιώνα, αναμένεται ότι θα δώσει απαντήσεις σε μια σειρά από ερωτήματα που αναφέρονται στο πολύ καίριο θέμα του αναγνωστικού κοινού, στην προέλευση και την κοινωνική του ένταξη στους

κύκλους συνεπώς και σε ομάδες που συμβάλλουν στην προώθηση των ελληνικών εκδόσεων· στις πυκνότητες με τις οποίες κυκλοφορεί και διακινείται ή όχι το ελληνικό βιβλίο μέσα στον ελληνικό χώρο και έξω απ' αυτόν· στοιχεία όλα που θα δώσουν ορισμένες ποσοτώσεις πρόσφορες σε περαιτέρω επεξεργασίες και αναλύσεις. Η έρευνα θα δείξει επίσης πόσο, χάρη στη λειτουργία του συστήματος των συνδρομητών, η εκδοτική προσπάθεια μπορούσε να απελευθερώνεται από εξαρτήσεις οικονομικές τόσο στο επίπεδο του συγγραφέα (η περίπτωση του Ιώσηπου Μοισιόδακα) όσο και σ' αυτό του εκδότη (η περίπτωση του Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη). Σύστημα που συνέβαλε οπωσδήποτε, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα, στην ανεξαρτητοποίηση από τον χρηματοδότη, κεφαλαιούχο ή μαικήνα, στην μείωση της δύναμης ορισμένων τυπογραφείων που μπορούσαν να ελέγχουν την βιβλιοπαράγωγή και συνεπώς στην δυνατότητα ελεύθερης διακίνησης του βιβλίου και συνακόλουθα των ιδεών.

Δεν είναι ολίγες οι εργασίες γύρω από τα θέματα της έκδοσης – ο λόγος πάντοτε για το ελληνικό βιβλίο –, οι οποίες έχουν ήδη πραγματοποιηθεί, ενώ άλλες βρίσκονται στο στάδιο της πραγματοποίησης ή του προγραμματισμού. Εργασίες όπως η βιβλιογραφική απογραφή των ελληνικών εκδόσεων από τις αρχές της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής με προσθήκες και διορθώσεις στις υπάρχουσες βιβλιογραφίες· σύνταξη βιβλιογραφιών σε όλη την κλίμακα του βιβλιολογικού υλικού· κατάλογοι συλλογών βιβλιοθηκών· εξειδικευμένες μελέτες με χρήση αρχειακών πηγών σχετικές με τη λειτουργία των εκδοτικών μηχανισμών ή με την κίνηση του βιβλίου· μονογραφίες σε θέματα που ερευνούν την ιστορία της έκδοσης (τυπογραφεία, τραβήγματα, διακίνηση και κυκλοφορία του βιβλίου, οικονομικά και χρηματοδότηση κ.λπ.), μαζί με άλλες που επιχειρούν να διαγράψουν σε γενικές γραμμές τη διαχρονική πορεία της ελληνικής τυπογραφίας και της εκδοτικής παραγωγής· όλες αυτές και άλλες ακόμη, καθώς πραγματοποιούνται και βαθμιαία ολοκληρώνονται, θα δίνουν και απαντήσεις στα πολλαπλά προβλήματα που θέτει στους μελετητές το βιβλίο και η ιστορία του. Θα ήθελα επίσης να σημειώσω ως θετικό βήμα στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου την οργάνωση,

από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, του Α' Διεθνούς Συμποσίου στην Αθήνα, στα 1982, με θέμα «Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες». Πολλές από τις ελληνικές ανακοινώσεις έθεσαν προβλήματα που παρουσιάζει η έρευνα γύρω από το ελληνικό βιβλίο.

Θεωρώ ότι οι έστω συνοπτικές αυτές αναφορές δείχνουν πως βρισκόμαστε σε καλό δρόμο. Ωστόσο, οι προσπάθειες που χρειάζεται ακόμη να γίνουν είναι πολλές και πρέπει να είναι συστηματικές· ιδίως συλλογικές, προκειμένου να πρωθυθεί ένας τομέας έρευνας που μπορεί να προσφέρει πολλά για τη γνώση των πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών δραστηριοτήτων του ελληνισμού σε μια μακρά διάρκεια· και με όλες τις ιδιαιτερότητες που κάθε φορά αυτές παρουσιάζουν.

Το βιβλίο, ως προϊόν πολιτισμικών και πνευματικών διεργασιών, κοινωνικών και οικονομικών διαδικασιών, αντανακλά το βαθμό πολιτισμού και προόδου της κοινωνίας που το παράγει. Και η έρευνα συνεπώς γύρω από το βιβλίο και την έκδοση, ό,τι αφορά στην ιστορία του, αυτό που θα ονομάζαμε «βιογραφία» του, μπορεί να παρέχει τις δυνατότητες για να προσεγγίσουμε το ιδεολογικό περίγραμμα αυτής της κοινωνίας· ό,τι ιδιαίτερα τη συγκινεί και την ερεθίζει, ό,τι την απασχολεί και την ενδιαφέρει, στις διάφορες φάσεις της ιστορικής εξελικτικής της πορείας.

Η πυκνότητα και η ένταση, οι αδράνειες που διακρίνουμε στην εναλλαγή των θεματικών ενοτήτων γύρω από το ελληνικό βιβλίο σε μια διαχρονική κίνηση (αρχαία γράμματα, θρησκευτικό βιβλίο, λαϊκό ανάγνωσμα, επιστημονικές εκδόσεις, κείμενα ιστορίας, μεταφράσεις, κλασικοί συγγραφείς κ.λπ.), εφόσον θα υποβάλλονται σε λεπτολόγες έρευνες και ποσοτικές μετρήσεις, θα προωθούν την έρευνα παρέχοντας ασφαλέστερες και εγκυρότερες απαντήσεις σε ερωτήματα των μελετητών.

Η διαπιστωμένη π.χ. αύξηση στην παραγωγή του επιστημονικού ή του διδακτικού βιβλίου, που σημειώνεται από τα μέσα του 18ου αιώνα, αποτελεί καλό δείκτη προκειμένου να μελετηθούν και να αξιολογηθούν μεταλλαγές κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές που πραγματοποιούνται σε ελληνικά περιβάλλοντα

στην περίοδο αυτή. Οι ποσοτικές μετρήσεις παρέχουν άλλωστε και τα σταθμητά στοιχεία, που καθορίζουν ακριβέστερα ανακατατάξεις και αναδιαρθρώσεις που παρατηρούνται στα ενδιαφέροντα του ελληνοισμού σε τούτα τα χρόνια.

Η αύξηση εξάλλου των ελληνικών τυπογραφικών επιχειρήσεων, όπως και η μέριμνα για τη δημιουργία περισσότερων τυπογραφικών εγκαταστάσεων που λειτουργούν έξω από το εμπορικό κύκλωμα, μαζί με τη διεύρυνση του γεωγραφικού χώρου όπου παράγεται το ελληνικό βιβλίο, δηλώνουν μαζί με τη δυναμική των πνευματικών και πολιτισμικών αναζητήσεων του ελληνοισμού και αυτήν των κοινωνικών και οικονομικών δυνάμεων που τις ικανοποιούν.

Για τον ιστορικό, το βιβλίο, η έκδοση (l'édition), είναι εν πολλοίς αντικείμενο αμηχανίας, το οποίο του δημιουργεί πολλαπλά προβλήματα. Γιατί ενώ στην πρώτη, την αρχική του φάση, ανήκει σε ένα εξατομικευμένο εγχείρημα και είναι προϊόν προσωπικού πνευματικού μόχθου, απαιτεί στη συνέχεια, προκειμένου να ολοκληρωθεί η λειτουργία του, ένα σύστημα κοινωνικής συμμετοχής και συναίνεσης για να εξασφαλισθεί η τελική μορφή και ο οριστικός του χαρακτήρας. Λόγοι που επιβάλλουν στο μελετητή να το αντιμετωπίζει όχι απλώς ως αντικείμενο που το καθιερώνει η παράδοση, φιλολογική ή άλλη, στην περιορισμένη μονοδιάστατη υπόστασή του, αλλά ως το αποτέλεσμα σύντονης, συλλογικής προσπάθειας που στοχεύει στην κοινοποίηση της γνώσης σε όσο γίνεται ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Έτσι, και η μελέτη όλων των δεδομένων που συνθέτουν την ιστορία του προϋποθέτει την εφαρμογή ενός πλέγματος προσεγγίσεων και μεθοδεύσεων διαφορετικής υφής και διαφορετικού διαμετρήματος.

Στην έρευνα αυτή ο ιστορικός έχει να αντιμετωπίσει μian ύλη πολυποικίλη, που είναι δύσκολο να οργανωθεί και να τιθασευτεί εφόσον δεν έχουν δρομολογηθεί και ολοκληρωθεί έργα υποδομής απαραίτητα για την περιχαράκωση, την κατάταξη και την αξιολόγησή της. Μαζί με αυτά όλα, με τις αναγκαίες μετρήσεις, κατατάξεις και αξιολογήσεις αυτής της ύλης που εκφράζει την «πραγματική ζωή της κοινωνίας» που την παράγει, υπάρχει η ανάγκη να προωθούνται οι μελέτες γύρω από τον κόσμο που κινεί την εκδοτική παραγωγή, γύρω από τους βασικούς μηχανισμούς, οικονομικούς και άλλους, που ενεργοποιούν και δίνουν μορφή στην ύλη αυτή. Σε τελευταία ανάλυση, ο μελετητής της ιστορίας του βιβλίου, καθώς έχει τη δυνατότητα να θεωρεί και να παρακολουθεί τις διαδικασίες που συνδέονται με την έκδοση από πολλές και διαφορετικές οπτικές γωνίες, προχωρεί και

στη μελέτη των νοοτροπιών και της διαμόρφωσης των συνειδήσεων. Όπως σωστά παρατηρεί ο Henri-Jean Martin, από τους πιο έγκυρους μελετητές στον τομέα αυτό: «Πώς είναι δυνατό να κατανοήσουμε το πνεύμα που διέπει κάποιον αιώνα, δίχως να κατέχουμε τουλάχιστον

κάποιες γνώσεις επί του συνόλου της εκδοτικής παραγωγής, όπως παρουσιάζεται σ' αυτό το διάστημα».

Όσα συνοπτικά σημειώθηκαν θεωρώ ότι είναι ικανά για να καταδειχθεί η σπουδαιότητα της έκδοσης για τη μελέτη της ιστορίας του ελληνοισμού στα χρόνια ιδίως της ξένης κυριαρχίας: ιστορίας πολιτισμικής, πνευματικής, κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής. Όσοι ασχολούνται με αυτό τον τομέα της ιστορίας της παιδείας μας είναι σύμφωνοι πως η «τυπογραφία έδωσε μian άλλη διάσταση σε όλα, μian άλλη πνοή» και πως η έρευνα σε τούτη την περιοχή πρέπει να είναι σύντομη και να γίνεται πλέον με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Και όχι μόνο σε επίπεδο ατομικό. Διότι το βάθος και η έκταση του θέματος, η πολυπλοκότητα των προβλημάτων του, απαιτούν σε σύντομο χρόνο, συλλογικό προγραμματισμό και σε επίπεδο διεπιστημονικό, προκειμένου η έρευνα να ανταποκριθεί με τρόπους ασφαλέστερους στην τιθάσευση και εξεργασία αυτής της απέραντης, πολυδιάστατης και συνάμα τόσο γοητευτικής ύλης.

Πράγματι, τώρα που έχει αναγνωρισθεί εν πολλοίς η σημασία της έκδοσης που έχουν δρομολογηθεί σχετικές εργασίες που έχουν διατυπωθεί σε κοινές συναντήσεις σκέψεις για την περαιτέρω προώθησή τους, είναι χρήσιμο να καθορισθούν και οι αρμοδιότεροι τρόποι με τους οποίους θα ενεργοποιηθεί και θα προχωρήσει η έρευνα. Και εδώ θα πρέπει να αναφερθεί, εφόσον ο λόγος είναι για

συλλογικές μεθοδεύσεις, ο ρόλος τον οποίο πρέπει να αναλάβουν τα ερευνητικά κέντρα, σε συνεργασία μεταξύ τους, για την εφαρμογή των σχετικών προγραμμάτων.

Ας σημειωθεί επίσης εδώ, ως αισιόδοξο σημείο, ότι στο πρόγραμμα του Ιονίου Πανεπιστημίου υπάρχει η πρόβλεψη – και τούτο συμβαίνει για πρώτη φορά – διδασκαλίας της Ιστορίας του Ελληνικού Εντύπου μέσα στον κύκλο διδασκαλίας της Ιστορίας της Ελληνικής Παιδείας. Ο προγραμματισμός αυτός, εφόσον τελικώς εφαρμοσθεί, θα αποτελέσει ένα βήμα μπροστά, αφού έως τώρα δεν υπήρξε στο ελληνικό πανεπιστήμιο θεσμοθετημένη ανάλογη διδασκαλία. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις διδασκαλίας του μαθήματος του Ελληνικού Εντύπου, όπως π.χ. στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (Τμήμα Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Επικοινωνίας) και του Πανεπιστημίου Κρήτης, καταδεικνύουν την ανάγκη χωρίς όμως και να μπορούν αποτελεσματικά να τη θεραπεύουν. Ωστόσο σε περισσότερες πανεπιστημιακές σχολές, εκτός από τα Τμήματα Ιστορίας των Φιλοσοφικών Σχολών, θα είχαν τη θέση τους μαθήματα γύρω από το βιβλίο και την έκδοση, όπου θέματα σχετικά με την οικονομία, τη νομική θέση του εντύπου – ζητήματα προνομίων, λογοκρισίας κ.λπ. –, θα αποτελούσαν τη διδακτέα ύλη, αναγκαία, χρήσιμη και εναρμονισμένη με το σύνολο των πανεπιστημιακών φροντίδων. □